

DOSTLUKTAN KRİZE: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Yaşar SEMİZ*
Birol AKGÜN**

Özet

Tarihsel olarak sorunlu olan Türk Rus siyasi ilişkileri, kurtuluş savaşı yıllarında iyileşmiş ve Atatürk döneminde karşılıklı güvene dayalı kalıcı bir işbirliğine dönüşmüştür. Bu çerçevede, iki ülke 1925'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamıştır. Buna karşın, ikinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaş dışı kalmaya yönelik denge politikası izlemesi, bu çerçevede Almanlarla ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmemesi ve Rusların savaşın galipler cephesinde yer alması gibi nedenlerle Moskova-Ankara ilişkileri savaşın sonuna doğru giderek kötüleşti. Özellikle Stalin'in Montreux sözleşmesinde tadilat yapılarak Ruslara Türk Boğazları üzerinde kontrol hakkı tanınması ve Türkiye'nin doğu sınırlarında Ruslar lehine değişiklik yapılması gibi talepleri krizi derinleştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, savaşın seyri süresince değişen Türk-Rus ilişkilerini ve bunun iç ve dış politikaya yansımalarını resmi belgeler, dönemin diplomatik yazışma tutanakları, siyasi aktörlerin anıları ve Türk ve Rus basınına dayanarak siyasi tarih yöntemiyle incelemektir.

Anahtar kelimeler: Türk-Rus ilişkileri, Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı, Boğazlar sorunu, İnönü Dönemi

Abstract

Despite the mutual historical suspicions, Turkish-Russian relations have been reestablished during the war of independence and then considerably improved in the time of Atatürk on the basis of bilateral trust and cooperation. As a result, the two countries have signed a friendship and nonaggression treaty in 1925. However, because of Turkey's foreign policy that aimed to seek a balance between the great powers during the second world war in the sake of remaining out of war, its maintenance of diplomatic and commercial ties with Germany, and the Russia's emergence from the war on the side of victorious powers have caused to deteriorate Ankara-Moscow relations toward the end of the war. Particularly Stalin's

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

** Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

demand that Russia should gain the control of Turkish straits by the amendent of Montreux Treaty regulating strait regime, and his irredindist claims that Turkish eastern borders must be redrawn in favor of the Soviet Union further deepened the crises between the two countries. This study aims to examine changing Turkish-Russian relations during the course of the second world war and its implications to Turkish foreign and domestic politics by analyzing official documents, diplomatic reports, memoirs of the political actors of the time and discussions in daily press by using political history methodology.

Key words: Turkish-Russian relations, Turkish foreign policy, Second Worl War, Straits questions, İnönü era.

Giriş

Kurtuluş savaşı yıllarında başlayan ve Atatürk döneminde karşılıklı güven ve işbirliği içinde gelişen Türk-Rus ilişkileri, İnönü döneminde değişerek yerini karşılıklı şüphe ve tedirginliğe bıraktı. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma politikası ve kendisini savaşa sürükleyebilecek ikili taahhütlerden kaçınarak oluşabilecek her türlü savaş riskine karşı toprak bütünlüğünü koruma arzusu idi. Bu amaçla Türkiye bir taraftan Rusya ile dostluk ve işbirliğini geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan İtalya ve Almanya'nın muhtemel tehditlerine karşı İngiltere ve Fransa ile 15 Nisan 1939'da "herhangi bir saldırı karşısında karşılıklı yardımı öngören ortak bir demeç" adıyla ön anlaşma imzaladı (Soysal, 1983: 591-593; Düstur, Tertip III, C.20: 631). Ancak antlaşma Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi üzerine önemini kaybetti (Denniston, 1998: 23-25).

Rusya ile de benzer ilişkileri geliştirmek isteyen Türkiye, 26 Eylül 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Ancak Ağustos 1939'da Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamıştı (Gerede, 1994: 21). Bu yüzden Stalin ve Molotof Saraçoğlu'na "ancak Rusya'nın Almanya'ya karşı savaşa sürüklenmesini önleyici hükümler taşıdığı takdirde" Türkiye ile anlaşma yapabileceklerini bildirdiler (Glasneck, 1976: 111-112). Ayrıca Saraçoğlu'na anlaşmanın yapılabilmesi için; 1)Boğazların iki devlet tarafından birlikte savunulması, 2)Karadeniz'de sahili olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verilmemesi, 3)Antlaşmaya Rusya'yı Almanya ile silahlı bir anlaşmazlığa sürükleyebilecek bir maddenin konulmaması gibi onbir maddelik bir ön protokol sunulunca (Glasneck: 112; Gerede, 1994: 45) görüşmeler kesildi. Saraçoğlu 17 Ekim 1939'da Türkiye'ye döndü (Soysal, 1983: 593-594; Gönübol vd., 1968: 129-132).

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, siyasi ilişkiler geliştirmek istediği Rusya ile ittifak kurmaya çalıştığı İngiltere ve ticari müttefiki Almanya arasında kalmıştı. Bu durumda Türkiye için en uygun yol her türlü siyasi baskıya rağmen savaşan devletler arasında tarafsız kalmaktı (Wells, t.y.: 170). Ancak o dönemde tam tarafsızlık kolay yürütülebilecek bir diplomatik yol değildi. Bu nedenle Türkiye temel stratejisini "savaş dışı kalmak" olarak belirledi (Oran, 2001: 394). Nitekim, İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesinden sonra İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye 13 Mart 1940'da 15 Nisan 1939 tarihli ön antlaşmayı hatırlatarak kendi yanlarında savaşa katılma talebinde bulundular. Türkiye bu talebe karşılık 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzaladıkları protokolün (protokol için bkz., Soysal 1983: 600-609) ikinci maddesinde yer alan "Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama" maddesini ileri sürerek savaşa giremeyeceğini bildirdi (Deringil, 1994: 114). Türkiye'nin çekincesine neden olan asıl gelişme Rusya'nın Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamış olması ve Türkiye'nin de Sovyet tehdidinden emin olmamasından kaynaklanıyordu.

Türkiye endişelenmekte pek haksız da sayılmazdı. Çünkü Molotof'un Almanlarla yaptığı görüşmelerin çoğunda Boğazlar meselesi gündeme gelmişti. Nitekim, 10 Kasım 1940'da Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan, Rusya'nın Boğazlarla ilgili taleplerine değinirken "Türkiye için Boğazlar üzerinde egemenlik haklarının korunması bir ölüm kalım meselesidir. Ancak Montreux Antlaşmasının bazı maddelerinde Rusların savaş gemilerini geçirebilmelerine izin verecek bazı tadilatların yapılmasının düşünülebileceğini" söylemişti (Gerede, 1994: 163).

Bu çalışmanın amacı, savaşın seyri süresince değişen Türk-Rus ilişkilerini ve bunun iç ve dış politikaya yansımalarını resmi belgeler, dönemin diplomatik yazışma tutanakları, siyasi aktörlerin anıları ve Türk ve Rus basınına dayanarak siyasi tarih yöntemiyle incelemektir.

1. Savaş Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

1939'da başlayan II. Dünya savaşı 3 Mart 1941'de Almanya'nın Bulgaristan'ı işgal etmesiyle Türkiye sınırına ulaştı. İşgal sürecinde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girebileceği endişesi ile Hitler, İnönü'ye gönderdiği bir mektupta Türkiye'ye hiçbir şekilde saldırmayacağı teminatını verdi (Kıvırcık, 2007: 128; Bisbee, 1951: 186; Öndeş, 1980: 706-708; Özgüldür, 1993: 141-142). Bu garantiye rağmen Türkiye güvenlik ge-

rekçesi ile Bulgaristan sınırında Meriç nehri üzerindeki köprüleri yıktı (Ataöv, 1965: 89). İstanbul'da resmi makamlar şehirden sivil halkı tahliye etme hazırlığı başlattı. Hükümet ise yeni bir kanunla ordu hizmetinde yaş haddini subaylar için 65'e, erler için de 60'a çıkardı (Erkin, 1968: 175). Diğer taraftan 25 Mart 1941'de Rusya ile bir deklarasyon imzalayarak, Rusya'dan "şayet Türkiye, topraklarını müdafaa için savaşa girmek zorunda kalırsa mevcut adem-i tecavüz misakına istinaden tam güvenine ve tarafsızlığına inanılabilir" güvencesini aldı.

Türkiye'nin Rusya ile yakınlaştığı sırada Almanya ve Rusya arasında soğukluk yaşanmaya başlamıştı. Bu gelişmeden yeteri kadar bilgi sahibi olmayan Türkiye, Rusya'dan sonra kendi tarafsızlığı ve güveni için Almanya ile de yakınlaşmak istedi. İşte bu dönemde bizzat Hitler, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin Alman politikasının ana hatlarına uygun olduğunu açıkladı (Gerede, 1994: 198; Bisbee, 1951: 188). 10 Nisan 1941'den itibaren ise Türkiye'nin kendi yanlarında yer alması halinde Almanya'nın Türkiye lehine bazı sınır değişikliklerini gündeme getirebileceği ve Balkanlarda sınırlar yeniden belirlenirken Türkiye'nin de görüşlerinin alınacağını ifade etti (Koçak, 1995: 555). Nitekim 17 Mayıs 1941'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop Ankara Büyükelçileri Von Papen'e gizli ve acele kaydıyla çektiği telgrafta "Alman silah ve savaş malzemesinin Irak'a geçirilmesi ve bunun muhafız eşliğinde gerçekleştirilmesine razı olması halinde Edirne yakınındaki sınırın Türkiye'nin lehine yeniden düzenlenebileceği veya herhangi bir Ege adasının vaad edilmesi" talimatını vermişti (Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, 1977: 10-13; Barutçu, 1977: 182-185).

Türkiye toprak önerilerine temkinli yaklaşırken (Aydemir, 1991: 195) Avrupa'daki savaşta kendince güçler dengesini oluşturabilmek ve tarafsızlığını sürdürebilmek adına 18 Haziran 1941'de Almanya ile de karşılıklı dostluk antlaşmasını imzaladı (Düstur, Tertip III, 1355; Barutçu, 1977: 194-198; Özgüldür, 1993: 144-149; Soysal, 1983: 637-640). Von Papen ve Saraçoğlu tarafından imzalanan antlaşma ile taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü garanti ettiler ve birinin ötekine karşı yönelmiş olan dolaylı ya da doğrudan tehdit içinde yer almayacağını ve ortak çıkarları ilgilendiren bütün konularda danışmalarda bulunacaklarını taahhüt ediyorlardı (Gerede, 1994: 210-213; Özgüldür, 1993: 141-143; Yücel, 1946: 353-359; Sertel, 1966: 232). Ayrıca antlaşmada açıkça belirtilmemekle beraber Türkiye Almanya'dan alacağı silah ve mühimmat karşılığında bazı madenleri (özellikle krom) Almanya'ya

vermeyi kabul etmişti (Gerede, 1994: 266-272; Bisbee, 1951: 187-191; Özgüldür, 1993: 158; Wells, t.y.: 170).

Türk-Alman antlaşmasının ardından Almanya'nın Rusya'ya saldırması (Barutçu, 1977: 204-210) ve bazı Alman sempatisini genç subayların "biz de Kafkaslardan saldıracağız, sonunda Komünist Rusya çökecek ve Kızıllemaya kavuşacağız" (Turgut, 1995: 467) sözleri; ya da Başbakan Refik Saydam'ın Papen'le yaptığı görüşmede kullandığı "genelde güçlü anti-komünist görüşlere sahip olan Türk halkının, Almanya'nın Rus halkına değil de Bolşevik'e karşı savaşmasını olumlu karşıladığını" ifade etmesi (Turgut, 1995: 178), Rus kamuoyunda Türkiye'nin Almanları Rusya üzerine yönlendirdiği şeklinde yorumlandı (Barutçu, 1977: 239). Buna karşılık, Türk kamuoyunda Rusların Kürt ve Ermenileri Türkiye aleyhine kışkırtarak Türk topraklarında karışıklıklar çıkarttığı ve Türk sahillerinde casusluk yaptırdığı tartışmaları basına yansdı (Us, 1966: 510 ve 572; Akın, 1999: 148).

Diğer taraftan Almanya'nın Ruslara saldırması Rusya'nın 12 Temmuz 1941'de İngiltere ile birlikte hareket etme antlaşmasını imzalamasına yol açtı (Armaoğlu, 1991: 378). Bu antlaşmanın ardından Almanya Türk Boğazlarıyla ilgili Rusya ile Berlin'de yaptığı pazarlıkları açıklayınca Türkiye'nin Rusya'ya olan güveni büyük ölçüde sarsıldı (Ackermann, 1977: 70). Bu tereddütler devam ederken 24 Temmuz 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e Ankara'da yaya olarak işe giderken yapılan suikast girişiminin iki Rus ajanı Karnilov ve Pavlov tarafından yapıldığının anlaşılması (Wells: 170)¹ ve suikastçıların tutuklanması iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerdi (Denniston, 1996: 109; Esmer ve Sander, 1977: 171; Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, 1977: 52-53; Koçak, 1986: 436-440; Yalman, 1997: 1150-1151; Dumont, 1968: 156-159).

Türkiye ile Sovyetler arasındaki bu gerginlik zaman zaman Churchill tarafından Türkiye'yi Almanlara karşı savaşa sokabilmek için de kullanıldı. Nitekim 30 Ocak 1943'de Adana'da İnönü ile görüşen Churchill Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi durumunda, Rus tehdidinden duyulan endişeleri ortadan kaldıracabileceklerini (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2003: 100-102), aksi takdirde 19 Ocak 1943 tarihindeki Kazablanka Konferansı'nda Rusların Türk Boğazları hakkındaki taleplerini dizginlemenin zor olacağını belirtti (Deringil, 1994: 189). Fakat Türkiye, Churchill'in bütün gayretlerine rağmen savaşın dışında kalmaya ve savaşan devletler arasında ince bir denge

¹ Wells, suikastin düzmece olabileceğini düşünmektedir.

politikası izlemeye devam etti. Bu durum Batılı diplomatlar tarafından “Türklerin savaşın her iki taraftan da alabileceklerinin en fazlasını almaya çalıştığı” şeklinde yorumlandı (Denniston, 1998: 117).

Müttefik devletler Türkiye’yi savaşa sokabilmek için gayret sarf ederken (Gürün, 1968: 461-462) 19 Ekim 1943’de yapılan müttefik dışişleri bakanları konferansında SSCB Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye’ye karşı hiç hoş karşılanmayan taleplerde bulundu ve Türkiye’yi Almanya’ya karşı savaşa sokulması gayretlerinin bir telkin şeklinde değil, bir emir şeklinde olmasını, buna rağmen savaşa girmemek için direnmesi halinde Türkiye’ye her türlü savaş malzemesi sevkiyatının durdurulmasını önerdi (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 184; Burçak, 1983: 146; Deringil, 1994: 204-209). Nitekim 2 Kasım 1943’te imzalanan ortak bildiride

-Roosevelt’in çekincesine rağmen-Türkiye’nin 1943 yılı sonuna kadar savaşa girmeye zorlanmasına (Denniston, 1998: 178; Deringil, 1994: 207) ve Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Türk hava sahasının müttefiklerin kullanımına açılması istendi. Ancak Rusya’nın tehditkar tutumu Türk basınında tam olarak algılanamadı. Rusların bu girişimini Falih Rıfkı Atay “Rusya’nın, müttefikler gibi devamlı bir barışın hakiki ve tesirli şartları ile kendi güvenlik şartını bir tuttuğu” şeklinde değerlendirirken (Ulus, 1943), Hüseyin Cahit Yalçın “uzun bir dostluk geleneği ile bağlı bulunduğumuz Sovyet komşu ve dostlarımızdan esasen iyi niyetlerden başka birşey intizar etmek mantıksızdır” diye yazıyordu (Tanin, 1943).

Moskova kararından kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden’le 5-7- Kasım 1943’de Kahire’de bir araya geldi. Eden bu görüşmede Sovyetlerin isteklerini aynen tekrarladı. Ancak bu istekler Menemencioğlu tarafından “Türkiye açısından toprakları üzerinde müttefiklere üs vermekle savaşa katılmak arasında bir fark olmayacağı (Us, 1966: 580), Türkiye’nin savaşa sürüklendiği takdirde İstanbul, İzmir ve hatta Ankara’nın Almanların hava saldırılarına maruz kalacağı” gerekçesi ile reddedildi (Weisband, 2002: 200-201; Denniston, 1998: 178-179). Savaşa girme konusunu ise hükümetine arz edeceğini söyledi (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 178). Bu görüşmeden sonra Ruslar, Türkiye’nin savaşa katılması konusundaki ısrarından vazgeçti. Rusların fikir değiştirmesinde Türkiye’nin savaşa katılmasıyla Doğu Akdeniz’de yeni bir cephe açılacağı, İngiltere’nin Türkiye’ye uçak filosu, asker ve mühimmat göndereceği, batıda Fransa üzerinden yeni bir cephenin açılmasının gecikeceği, bunun Rusya üzerindeki baskıyı artıracacağı ve İngiltere’nin güçlendirilmiş

Türkiye'nin desteği ile Balkanlara çıkararak buradaki Rus menfaatlerinin engelleneceği fikri önemli rol oynamıştı (Weisband, 2002: 183-190; Heyet, 1968: 162). Bu yüzden 3 Aralık 1943'de başlayan İkinci Kahire görüşmelerine Rus dışişleri temsilcisi katılmadı. Bu durum, Rusların Türkiye'nin savaşa girmesini müttefiklerin güçlü desteği ile değil, ancak kendilerinin kontrolü altında olursa istediği şekilde yorumlandı (Weisband, 2002: 194).

1944 yılının ilk üç ayında ise tarafsızlık kararında ısrar eden Türkiye ile müttefik devletler arasında ciddi bir güven bunalımı yaşandı. Bunun sonucunda İngiltere 2 Mart'ta, ABD ise 1 Nisan'da Rusları memnun edecek şekilde Türkiye'ye yaptıkları yardımları durdurdular. Bu dönemde ABD ve İngiliz basınında Türkiye'nin savaş sonrası dünyada ümit ettiği yeri alamayacağı, Türkiye'ye karşı diğer tarafsız devletlere yapıldığı gibi abluka uygulanacağı ve Türkiye'nin bundan siyasi, askeri ve iktisadi zarara uğrayacağı şeklinde tehditkar açıklamalar yer aldı (Heyet, 1968: 166-169). 14 Nisan 1944'de ise İngiltere ve ABD, Türkiye'ye ortak bir nota vererek Almanya'ya krom madeni satışının derhal durdurulmasını, aksi halde Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirdiler (Us, 1966: 597-598; Erkin, 1968: 233; Koçak, 1995: 307).

Bu gelişmelerin ardından dış politikasını yeniden gözden geçiren Türkiye, Almanya'nın savaşı kaybetme konumuna geldiğini de göz önüne alarak savaş sonrası gelişmelerden olumsuz etkilenmemek için 21 Nisan 1944'de Almanya'ya krom satışını durdurdu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944a; Weisband, 2002: 244-247; Özgüldür, 1993: 161; Deringil, 1994: 234-235). Bundan yaklaşık iki ay sonra savaş boyunca Türkiye'nin tarafsızlığını savunan N. Menemencioğlu 15 Haziran 1944'de bakanlık görevinden ayrıldı (Erkin, 1968: 240). İstifa, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri sürdürmeye çalıştığı siyasetin de sonu oldu. 2 Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler kesildi (Özgüldür, 1993: 162-163; Deringil, 1994: 241-245). Başbakan Şükrü Saraçoğlu, hükümetin bu konudaki politikasını açıklarken aslında savaş boyunca Türkiye'nin tarafsız olmadığını, daima İngiltere ve müttefiklerin yanında yer aldığını vurguladıktan sonra, durumu "...müttefikimiz İngiltere, ittifak çerçevesi dahilinde bizden Almanya ile siyasi ve iktisadi bilcümle münasebetimizin kesilmesini istemişti. Hükümetimiz bu talebi tetkik ederek ittifak çerçevesi içinde haklı görmüş ve müspet cevabını meclisin kabulüne arz etmeyi kararlaştırmıştır" şeklinde özetliyordu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944b: 6; Öndeş, 1980: 719).

Türkiye müttefik devletlerle yakınlaşmaya çalışırken Rusların 6 Eylül 1944'de Bulgaristan'ı işgal etmesi ülkede büyük heyecan ve endişe yarattı. Rusların Türkiye'yi de işgal edeceği haberleri yayılmaya başlamıştı (Weisband, 2002: 266). Bazı gazeteciler bu gelişmenin devamında Rusya'nın Boğazların denetimini ele geçirmek, Ege'ye inmek ve mümkün olursa Yunanistan'a girmek isteyeceğini, Boğazlara yönelmesi durumunda ise Türkiye'nin kendisine sağlam bir müttefik araması gerektiğini vurguluyorlardı (Yalçın, 1944). Diğerleri ise Rusların İngiliz ve Amerikalılarla anlaşarak hareket ettiğini (Sadak, 1944a), Bulgarların birçok hata yaptığını Sovyetler tarafından 'kötelenmeyi hak ettiği'ni yazdı (Sadak, 1944b). Ancak ekim ayında İngiltere'nin Yunanistan'ı işgal etmesi Türk basınında, komünist asilere karşı bir siyasi hamle olarak algılandı ve memnuniyetle karşılandı (Weisband, 2002: 272; Armaoğlu, 1991: 414).

Bu gelişmelerin ardından Türkiye, Ruslarla 1939'dan beri devam eden soğukluğu yeniden Atatürk dönemindeki dostluk çizgisine getirmek için harekete geçti. Görüşmelere başlamadan önce Ruslara jest niteliği taşıyan bazı adımlar atılarak Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklandı. Savaş ilanının ardından Alman sempatisini olarak görülen bazı Türkçü ve Turancı aydınlar tutuklandı² (Bisbee, 1951: 196; Tüzün, 2005: 270-277). Alman büyükelçi Von Papen'e suikast düzenlemekten hüküm giymiş olan Rus ajanlar Pavlov ve Kornilov özel bir yasa çıkarılarak serbest bırakıldı (Erkin, 1968: 252; Dumont, 1968: 158-159; Ekinci, 1997: 248-249; Tan, 1944; Vatan, 1944; Cumhuriyet, 1944). 9 Eylül 1944'de Rus işgali sırasında ülkesinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Bulgaristan İçişleri Bakanı Gabrovski 19 Eylül'de ülkesine iade edildi. Savaş sırasında Alman ordusunda görev alan ve daha sonra Türkiye'ye sığınan Rus vatandaşı Türkmenler de geri gönderildi. Aynı şekilde Romanya üzerinden Türkiye'ye gelmek isteyen 20-30 bin civarında Kırım Türkü'ne de gerginliği artırabileceği endişesi ile giriş izni verilmedi (Koçak, 1995: 321; Ekinci, 1997: 249).

Ancak Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmak için yaptığı bu fedakarlıklar Rusların savaş başarılarının gölgesinde kaldı. Yalta Zirvesi'nin yapıldığı 4-11 Şubat 1945'e kadar taraflar sadece bir kere Aralık 1944'de görüşme şansı bulabildi. Bu görüşmede Rus elçisi Vinogradov, Selim Sarper'e "şu sırada

² Tutuklanan aydınların listesi için bkz. İhan Darendeliöđü, *Büyük Kavga*, İkinci Baskı, İstanbul, Oymak Yayınları, 1976, ss. 58-62. Ayrıca bkz. *Kürşad*, C. 1, S. 3, 3 Mayıs 1947, ss. 3-5. Tutuklanan aydınlar daha sonra beraat ettiler. Bkz. Darendeliöđü, *Büyük Kavga*, ss. 182-183; "Türk Milletine Açık Mektup", *Kürşad*, C. 1, S. 4, 10 Haziran 1947, ss. 3-5.

Türk hükümetinin yapacağı bir teklif olursa, hükümetinin bunu görmeye hazır olduğunu” söyledi. Bunun üzerine Sarper “Ankara’da bıraktığımız yerden başlayalım mı?” diye sordu. Vinogradov buna, “zannedirim başka bir istikamet vermek daha doğru olur” cevabını verdi (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 247; Gürün, 1991: 270-271; Ekinci, 1997: 250-251).

Görüşmelere başka bir istikamet verme ifadesini Selim Sarper ana hatları ile şu şekilde yorumlamıştır;

- Rusların bize karşı olan durumlarını dostane diye anlamaya imkan yoktur
- Rusya ile Almanya arasındaki mücadelede Türkiye’nin hissen Almanya’nın yanında yer aldığını, şimdi de Ruslarla İngilizler arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde Türkiye’nin İngiltere’nin yanında yer alacağını düşünüyorlar
- Bu itibarla bizimle esaslı bir konuşmaya oturmak için henüz zamanı müsait bulmuyorlar
- Rusların bizden ne istedikleri sorusunun cevabı 1939 Moskova görüşmesinde gündeme getirdikleri Boğazlar Meselesi ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması’nın 1. ve 2. maddesi ile yakından ilgilidir (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 248-249).

Sarper bu açıklamasının sonunda Rusların ilk olarak 17 Aralık 1925’de imzalanan ve 7 Kasım 1935’de on yıl süreyle tekrar uzatılan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını süresi dolmadan tek taraflı olarak feshedebilecekleri uyarısında da bulundu.

2. Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik Dönemi ve Türkiye’nin Savaşa Girmesi

Rusların 5 Eylül 1944’de Bulgaristan’a savaş ilan etmesi ve hiçbir engelle karşılaşmadan Türk sınırına kadar ilerlemesi, Türkiye’ye karşı tavırlarını değiştirmişti. Bu tavır değişikliğini 4-11 Şubat 1945’de yapılan Yalta Konferansı’ndan itibaren uygulamaya koydu. Stalin konferansın 10 Şubat 1945 tarihili oturumunda Boğazlarla ilgili Montreux Antlaşması’nın yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini gündeme getirerek bu antlaşma ile Türklere yalnız savaş durumunda değil, savaş tehdidi durumunda da Boğazları kapatma yetkisinin verildiğini, bunun kendilerine yapılan bir haksızlık olduğunu ileri sürdü, fakat çözüm için herhangi bir öneri sunmadı. Bu durum karşı-

sında Churchill ve Roosevelt, Stalin'e önerilerini bir nota ile bildirmesi durumunda konunun Londra'da yapılacak dışişleri bakanları toplantısında ele alınabileceğini söylediler (Esmer, 1954: 433-435; Gürtin, 1991: 247; Deringil, 1994: 250; Arcayürek, 1987: 286-287). Fakat dışişleri bakanları Londra'da toplanamadıkları için konu Potsdam Konferansı'na kaldı.

Ancak Rusların Boğazlarla ilgili tavrı İngilizler tarafından endişe ile karşılanmıştı. Sir Maurice Peterson 20 Şubat 1945'de Dışişleri Bakanı Hakan Saka'yı ziyaret ederek Yalta Konferansı'nda alınan kararları ve Rusların tavrı hakkında bilgi verdi. Ve Türkiye'nin yeni dünya düzenini oluşturmak için 25 Nisan 1945'de toplanacak olan San Fransisco konferansına katılmak istiyorsa en geç 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini hatırlattı (Deringil, 1994: 250; Berkes, 1997: 299-300).

Bu görüşmeden üç gün sonra Türk Hükümeti savaş sonrasında Rusya karşısında yalnız kalmamak, İngiltere ve ABD ile ilişkileri geliştirebilmek için 1 Ocak 1942 tarihli BM Sözleşmesini imzalamak ve Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmek konusunu meclise getirdi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1945: 126-131). Görüşmelerden sonra bir açıklama yapan Başbakan Şükrü Saraçoğlu özetle "Türkiye Cumhuriyeti savaşın başladığı ilk dakikalardan itibaren sözüntü, silahını ve kalbini demokratik milletlerin yanında kullandı. Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti kurtarmak için savaş suçlularını cezalandırmak isteyenlerin yanında yer almak istiyor" dedi (TBMM, 1945: 131). Yapılan oylamanın sonunda oturuma katılan 401 milletvekilinin tamamının oyu ile Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edildi. Böylece San Fransisco Konferansı'na katılmak için gerekli olan ön şart yerine getirilmiş oldu.

3. 17 Aralık 1925 Tarihli Antlaşmanın Feshi ve Rusların Yeni İstekleri

Türkiye'nin Roosevelt ve Churchill'in gayretleri sonucu BM kararlarına dahil edilmesi Rusya'da hoşnutsuzluk yarattı. Bu yüzden Türkiye'nin uluslararası camiada kazandığı itibarın etkisini azaltmak için harekete geçti. İlk olarak 19 Mart 1945'de Dışişleri Bakanı Molotof izinli olarak Türkiye'ye dönecek olan Büyükelçi Selim Sarper'i kabul ettiği sırada Hükümetinin Türkiye ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen derin değişikliklerden dolayı feshedebileceğini bildirdi

(Erkin, 1968: 246-247; Erkin, 1980: 146-147; Cumhuriyet, 1945a). Oysa Türkiye yirmi yıldır dostluğun sembolü olan antlaşmanın sürdürülmesinden yanaydı. Bu nedenle Rusya ile ilişkilerini daha fazla gerginleştirmeden konunun ikili görüşmelerle çözülebileceğini ümit ederek basın aracılığıyla iyimser havayı korumaya çalışıyordu. Nitekim 8 Nisan 1945’de Yeni Sabah Gazetesi “Rusya ile Türkiye baş başa konuştukları vakit daima anlaşabilmişlerdir” başlığı ile çıktı. Aynı gün Vakit Gazetesi’nde Asım Us, iki tarafın tarihi dostluğuna atıfta bulunmuştu. Nadir Nadi ise “Her değişiklikte karıştıracı bir bulut kokusu sezen tefsircilerden bazıları Türk-Sovyet dostluğunun yarımına dair zaman zaman şüphe ile bakmaya varıyorlar. Halbuki olayların özü bu şüpheyi haklı çıkarmaktan uzaktır” diyordu (Nadi, 1945a).

Gazetelerde yer alan bu tür yazıların aynı zamanda hükümetin de olaylara bakış açısı olduğu aşikardır. Çünkü o dönemde bilhassa dış politika sahasında basın sıkı bir denetim altındaydı. Dış politika ile ilgili yazılar ve yabancı basından yapılan alıntıların yayınlanması hükümetin denetimine tabi idi (Toker, 1971: 9-10; Gürkan, 1993: 108).

Selim Sarper Türkiye’de iken Ankara hükümeti bir dosya ile Moskova hükümetinden mevcut antlaşmanın sürdürülüp sürdürülemeyeceğini veya iki tarafın da menfaatlerine uygun yeni bir antlaşmanın yapılıp yapılamayacağını sordu (Erkin, 1980: 146), fakat bir cevap alamadı. Bu sırada San Fransisco Konferansı da başlamıştı (25 Nisan-28 Haziran). Konferansta Türk heyetinin başkanı olan Hasan Saka, meslektaşı Rus Dışişleri Bakanı Molotof’la 7 Mayıs 1945’de yaptığı görüşmede 7 Nisan tarihli Türk dosyası hakkındaki fikirlerini sordu. Ancak Molotof henüz dosyayı incelemeye vakit bulamadıklarını belirtti (Erkin, 1980: 147; Arcayürek, 1987: 291). Belli ki Ruslar Türkiye’ye bir cevap vermeden önce konu ile ilgili İngiltere ve ABD’nin görüş ve desteklerini almak istiyordu.

Cevap Selim Sarper’in 7 Haziran 1945’de yeniden Moskova’daki elçilik görevine döndüğü gün Molotof tarafından kabulü sırasında verildi. Rusya iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmadan önce bazı konuların çözümlenmesini talep etti. Sarper’in Ankara’ya bildirdiği ve Türkiye’de geniş tartışmalara neden olan bu talepler özetle şunlardı:

- Türk-Rus sınırında bazı düzenlemelerin yapılması. Kars, Ardahan ve Artvin’in Ruslara iadesi. Sarper, Rusların toprak talebi konusunda sağlam bir teşhis ortaya koyabildiğinden emin olmadığını bu husustaki kanaatini tamamen istihbarat bilgileri ve özel fikirlerine göre oluşturduğunu belirtir (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 278).

- Herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlarda Rusya'ya üs verilmesi.
- Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Türkiye ve Rusya arasında imzalanacak iki taraflı bir antlaşma ile yenilenmesi (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 264-267; Arcayürek, 1987: 293; Sertel, 1977: 247; Saray, 2000: 73; Cumhuriyet, 1945b).

4. Resmi Olmayan Rus Talepleri

Selim Sarper'in Rus taleplerini Ankara'ya bildirdiği günlerde Rus basın ve yayın organları yoğun olarak bu talepleri yazıyordu. İki başlık altında incelenebilen taleplerin ilkine göre, Türkiye'nin doğu vilayetlerindeki nüfus yoğunluğunun Ermeni ve Gürcülerden oluştuğu ve bu itibarla bu vilayetlerin Gürcü ve Ermeniler adına Rusya'ya iade edilmesi gerektiği şeklindedir (Dantzig, 1949: 92). Taleplerin ikincisi "Türkiye'nin I. Dünya savaşından sonra Sovyet Cumhuriyetleri'nin güçsüzlüğünden faydalanarak Kars, Ardahan ve Artvin'de halk oylaması yapmadan Misak-ı Milli prensiplerine aykırı olarak ilhak ettiği" şeklindedir (Miller, 1948: 112; Dantzig, 1949: 32).

Bu iddialar Haziran 1945'de Kevrok'un Ermeni Katolikos Kongresi tarafından "Katolikos" seçilmesinin ardından Stalin'le görüşerek Ermenistan'ın Türkiye'den arazi taleplerini desteklemesini istemesi ile yeni bir boyut kazandı (Gürün, 1991: 288). Bu arada Ermenistan'daki Komünist Partisi de sürekli olarak toprak taleplerini gündemde tutarak Ermeni diasporasının dikkatini çekmeyi sürdürdü. Parti genel sekreteri Grigori Arutinov Erivan'da Ermeni halkının Türkiye tarafından işgal edildiğini ileri sürdüğü Ermeni topraklarının iade edilmesini bir kere daha tekrarladıktan sonra, Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a dönmeleri çağrısını yaptı (Cumhuriyet, 1946a). Moskova kaynaklı 22 Şubat 1946 tarihli haberde ise bir Ermeni profesörünün akademide verdiği ders tartışma konusu oldu. Profesör "Türkiye ve Ermenistan" adlı dersinde Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinin Ermenilere ait olduğunu savunarak bütün Ermenilerin topraklarına dönmek arzusunda olduğunu; isteklerinin gerçekleşmesi için bu toprakların SSCB'ye dahil olan Ermenistan Cumhuriyetine iadesi gerektiğini ileri sürdü (Gönlübol vd., 1968: 341). Ayrıca Ermeni Hakları Müdafaa Cemiyeti, BM Genel Kurulu'nun bütün üyelerine birer mektup göndererek Türkiye'nin 1919 yılında ele geçirdiğini varsaydıkları Ermeni topraklarının Sovyet Ermenistanı'na devredilmesi talebinde bulundu (Cumhuriyet, 1948).

Ermeni toprak taleplerinin hemen ardından Gürcüler de Stalin'e başvurarak Türkiye'den Giresun'a kadar bütün Kuzeydoğu Anadolu topraklarını istemişlerdi (Arcayürek,1987: 307). Gürcülerin toprak talebi ciddi olarak ilk kez Sovyet Bilimler Akademisi üyelerinden iki Gürcü profesör Canayşa ve Birdenisvilli'nin "Komünist" dergisinde yayınladıkları makale ile kamuoyuna duyuruldu. Daha sonra Pravda ve Kızılyıldız başta olmak üzere Rus basınının çoğunda yer alan makalenin önemli kısımları Türk basınında da yayınlandı (İkdam Gece Postası, 1946; Tasvir, 1947; Jeopolitik İlmî Antropoloji Denemesi, 1946: 23-24). Sadak'ın doğru tespitiyle iki ülke arasında medya üzerinden tam bir "sinir harbi" yürütülüyordu (Akşam Gazetesi, 10.03.1946). Genel hatları ile Gürcü yazarların iddialarının özeti şuydu:

"1987 yılında Gürcü Devleti'nin hudutları güneydoğuda Van Gölü'nün batı köşesinden başlayarak Erzincan'a kadar, Erzincan'dan Trabzon'un batısına kadar devam ederdi. Daha sonra Türkler İranlılarla anlaşarak Gürcistan'ı aralarında paylaştılar. Türkler Gürcistan'da pek çok zulüm yaptılar. Şehir ve köylerin adlarını değiştirdiler. Nihayet 1877-1878 savaşında Rusların yardımıyla Gürcistan'dan kovuldular. Fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların zayıf düştüğü bir dönemde Türkler zoraki antlaşmalarla Gürcü topraklarının bir kısmını yeniden aldılar. Türkler II. Dünya Savaşı'nda Almanya ile işbirliği yaptığı halde Gürcü milleti umumi gayenin gerçekleşmesi için kanını döktü. Onbinlerce evladını kurban verdi. Buna dayanarak şimdi Gürcü milleti kendisine ait olan toprakların iadesini ve tarihi haksızlığın kısmen de olsa tamir edilmesini talep etmektedir" dedikten sonra talep edilen yerler şöyle sıralanıyordu: "Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Rize, Trabzon, Giresun" (Cumhuriyet, 1945c; Vakit, 1945a; Talpirus, 1945; Yeni Yol, 1946; Kılıç, 1969: 125-126).

Gürcü profesörlerin dile getirdiği Rus taleplerinin bilimsel ve tarihi gerçeklere dayanmadığının tartışıldığı bir ortamda ise Ruslar bu profesörleri taltif etti (Cumhuriyet, 1946b). Gürcü bilim adamlarının ortaya attığı bu talepler kısa süre sonra Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Sarkviyanı tarafından desteklendi (Cumhuriyet, 1946c). Bu talepler Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vinogradof'un Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Somer'le yaptığı görüşmede de dile getirilmiştir. Vinogradof, taleplerin kendilerinden ziyade kendi cumhuriyetlerinde yer alan Ermenistan ve Gürcistan'a ait olduğunu ifade etti (Toker, 1971: 44; Gürün, 1991: 290; Küçük, 1979: 293-294). O yıl Ankara'da Sovyet elçiliğinin Ekim Devrimi'nin yıldönümü münasebetiyle verilen resepsiyona katılan Zekeriya Sertel, elçilik müsteşarının

kendisine “Sovyetler Birliği’nde savaştan sonra her tarafta sınırlar düzeltiliyor. Eskiden kendilerinden bir şekilde alınan topraklar iade ediliyor. Polonya ve Romanya sınırlarında bu yolda düzenlemeler yapıldı. Türkiye de Gürcistan ve Ermenistan’la bu yolda düzenlemeler yapabilir. Yoksa Sovyetler Birliği’nin Türk topraklarında gözü yoktur” dediğini nakletti (Sertel, 1977: 249). Bu bir bakıma taleplere dolaylı olarak resmiyet kazandırmaktı³. Bununla birlikte Oran (1970: 61) bu iddiaların abartıldığı ve ülkede Ruslara karşı oluşan tepkilerin yeni dönemde Türkiye’yi ABD ve İngiltere’ye yaklaştırmak için kullanıldığı kanaatindedir (Oran, 1970: 61).

5. Türkiye’nin Tepkisi

Türkiye 1945 yılı Haziran ayından itibaren Rusya’nın ciddi bir baskı ve yıldırma politikasının etkisi altındaydı. Ruslar Boğazlarda üs talebinin yanı sıra Türkiye’nin doğu bölgesinde topraklarından Ermenistan ve Gürcistan’a, batı bölgelerindeki bazı topraklarından ise Bulgaristan’a bırakılmasını istiyordu (Rubin, 1997: 259). Türkiye’nin güvenlik çemberi bu bölgelerden geçtiğinden Rusya’nın talepleri, Almanya’nın 1939’da Çekoslovakya’nın stratejik Sudetenland bölgesi için verdiği ultimatoma benziyordu (Rubin, 1997: 259). Almanya daha sonra bu bölgeyi ülkenin kalan bölümünü işgal etmek için bir atlama tahtası ve diğer ülkeleri işgalde bir üs olarak kullanmıştı. Benzer bir endişe ile Türkiye, resmi olmayan bu teklif ve talepleri değerlendirmeye bile gerek görmeden reddetti (Erkin, 1968: 253-254; Burçak, 1983: 177-188; Kunalalp, 1981: 65-66; Avcıoğlu, 1978: 1580).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu reddiyeyi açıklarken “herhangi bir bahane ile toprağı ve hakları üzerinde Türkiye’den bir şey istemek en ufak bir insaf ile izah edilemez. Biz geçen hadiseleri ve haklarımızı Sovyet milletlerine, İngiliz İmparatorluğu milletlerine ve Birleşik Amerika milletlerine anlatabilsek, milletlerin bizi haklı bulacaklarından şüphemiz yoktur... Bununla birlikte açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz” diyerek gerektiğinde topraklarımızı savunmak için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmayacağını altını çizdi (İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, 1993: 59).

³ Bununla birlikte konu ile ilgili hiçbir yazılı kaynak bulunmadığı, basın ve yayın yolu ile dile getirdikleri taleplerin devletler hukuku ve diplomatik teamül bakımından resmi talep sayılmayacağını düşünenler de vardır. Mahmut Dikerdem (1989), **Hariciye Çarkı: Anılar**, İstanbul, Cem Yayınevi; Mehmet Ali Birand (1985), “Kunalalp’a Cevap”, **Yeni Gündem**, Sayı 16.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka ise “Kars ve Ardahan’daki insanlarımızın hepsi Türk’tür. Türkçe konuşurlar. Türk demokratik rejiminden de memnurdurlar” dedikten sonra, olası tehdidin devam etmesi durumunda nelerin olabileceğini açıklarken: “bugün bir milyon insan silah altındadır. Savaş bitmiş ama hükümetimiz askeri terhis edip göndermiyor. Orduda asker sayısını azaltacağımız yerde artıracamız” diyerek, eğer herhangi bir saldırı olursa kesin bir kararlılıkla karşı koyacağız demiştir (Arcayürek, 1987: 307-308).

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise 6 ocak 1946’da basına yaptığı açıklamada “Aylarca önce, malum gazete ve radyolarda ‘Kars ve Ardahan illeri yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere yurt olarak verilmelidir’ şeklinde haberler yayınlandı. Bütün dünya biliyor ki bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir. Kars Antlaşması ile doğu hudutlarımız bugünkü kesin şeklini almış ve etnik gerekçeler bu suretle iki tarafın tam rızası ile onaylanmıştı. Oysa bazı gazete ve haber ajansları Kars ve Ardahan’ın Rusların zayıf sayıldığı o günlerde Türkiye yok denecek haldeydi...” diyerek iddiaların dayanaksız olduğunu ortaya koydu (Cumhuriyet, 1946d; Tanin, 1946; Ulus, 1946; Kılıç, 1969: 126).

Meclis Başkanı Kazım Karabekir ise sözü edilen yerlerin Ruslardan zorla alınmadığını, bölgeden çekildikleri zaman geride hiçbir şey bırakmadıklarını, Ermenilerin her tarafı yakıp yıkarken Türkiye’nin askeri harekate mecbur kaldığını vurguladıktan sonra “Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya saldırtmayız. Kars yaylası da milletin bel kemiğidir. Kars yaylasına hakim olmak Dicle ve Basra Körfezi’ne inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek olan seli tutacak biricik settir. Onu kaldırırsak gene mahvoluruz” (Vakit, 1945b; Cumhuriyet 1945d), “eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederse hiç şüphe yok ki dövüşeceğiz” demişti (Vakit, 1945c). Eski Berlin Elçisi Saffet Arıkan gelişmelere farklı bir bakışla yaklaşarak “Ruslar bize blöf yapmaktadır. Bu bir denemedir. Rusya’dan korkmak için askeri hiçbir neden yoktur. Ruslar yorgun ve güçsüzdür” yorumunu yapıyordu (Barutçu, 1977: 287).

Devlet erkanının gösterdiği tepki halktan da büyük destek gördü ve yurdun çeşitli yerlerinde Rus taleplerine tepki olarak mitingler düzenlendi. Basın yolu ile cevaplar verildi. Örneğin, Ordu vilayeti basınında Ali-Rıza Gürsoy “Şimdi de Giresun’a kadar mı? O halde Türk’ün parolasını tekrarlayalım. Mucip nedenlerini ister efsanelerden ister fırsat ve kuvvetten alsınlar, şark hudutlarından Boğaza kadar uzanan Türk vatani yirmi milyon Türk’ün

naaşı ile süslenmedikçe bir karış toprak vermeyeceğiz. Şerefle ölmeyi ebedi hayatın başlangıcı sayıyoruz” demişti (Gürses, 1945).⁴

Türkiye bir taraftan Rus taleplerini bu şekilde reddederken diğer taraftan duyduğu endişeden dolayı müttefiklerinin desteğini de almaya çalıştı. Bu amaçla Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer Ankara’da İngiliz ve ABD elçilikleri ile görüştü. Görüşmede İngiliz elçisi “heyecanlanmayın” demekle yetindi. Bununla birlikte durumu hükümetine bildireceğini söyledi (Dikerdem, 1989: 81). Sümer daha sonra ABD Büyükelçisi Edwin G. Wilson-la görüştü. Wilson “size derhal yardım vaad edemeyiz. Yardımın başlaması için en az dokuz ay beklemek gerekir. Çünkü halen Stalin’in ABD’deki prestiji o denli büyük ki bunu değiştirmek zamana bağlıdır” demişti (Dikerdem, 1989: 81).

Aynı günlerde San Fransisco toplantısında (25 Nisan-26 Haziran 1945) Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyetinde yer alan Nihat Erim Rus tehdidi karşısında ABD ve İngiltere’nin davranışını şöyle anlatır: “Türkiye (Hasan Saka) derhal ABD ve İngiltere’ye başvurarak ‘Stalin’in isteklerine hayır diyeceğim, bana yardım edebilir misiniz?’ dedi. Amerika bize, ‘savaştan yeni çıktık. Herkes terhis edilmek istiyor. On bin mili aşım size yardım imkansız, Ruslarla anlaşın’ dedi. Dönüşte Londra’ya uğradık. Dışişleri Bakanı Eden’le görüştük. O da aynı cevabı verdi.” (Erim, Sayı 156, 25 Mart 1966).

ABD’de görüşmeleri sürdüren Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, ABD Dışişleri Bakan Vekili J. Grew’den 7 Temmuz 1945’de “ABD’ye göre Molotof-Sarper konuşması dostça bir görüş alışverişinden ibarettir ve konuşmada hiçbir somut tehditte bulunulmamıştır” cevabını aldı (Avcıoğlu, 1978: 1582; Ulman, 1961: 59). Baydur’un tehdit algılamasında ısrar etmesi üzerine Grew “konu Potsdam’da ele alınacağı için şimdiden bir girişime gerek yoktur” dedi (Truman, 1968: 168-169; Harward, 1963: 223; Deringil, 1994: 253; Avcıoğlu, 1978: 1583; Ulman, 1961: 59).

Baydur, yaptığı görüşmelerin sonuçlarını değerlendirirken “Amerika büyük bir kuvvetle dünyanın idaresinde birinci derecede söz söylemek vaziyetine ve zaruretine gelmiştir. Bu arada işlerinin arasına bizim Boğazlar meselesinin de karışması Amerika’yı ne yapacağını tam olarak bilmeden bi-

⁴ Aynı şekilde basında da Rusya’ya karşı giderek sertleşen yazılar yer almaya başladı. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Yalçın, 1945a; Yalçın, 1945b; Yalman, 1945; Sadağ, 1945; Ebuzziya, 1945; Nadi, 1945b; Us, 1945).

zim mesele ile meşgul olmak zorunda bırakacaktır” diyerek o an için müttefiklerinden yeterli desteği bulamadığını ifade etti (Şimşir, 1996: 197-198).⁵

6. Potsdam Konferansı'nda Rus Talepleri

Potsdam Konferansı 17 Temmuz'da toplandı. Türkiye konusu ise 22 Temmuz günü yapılan 6. oturumda gündeme geldi. Oturumda ilk söz alan Churchill, konuyu Stalin ile ilk defa konuşmadığını, Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi ihtiyacını kabul ettiğini, Rus ticaret ve savaş gemilerinin serbestçe Karadeniz'den çıkma ve girmelerine ilişkin bir anlaşmaya hazır olduğunu, yani Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesinden yana olduğunu ifade etmiş (Harward, 1963: 231; Gürün, 1991: 295; Deringil, 1994: 254), Stalin'e Türkiye'nin endişelerinin giderilmesi gerektiğini söylemişti (Bilge, 1992: 281). Türkiye'nin Sovyet birliklerinin Bulgaristan sınırına yığılmasından, Sovyet basın ve radyosunun sürekli saldırılarından, doğu sınırlarının değiştirilmek istenmesinden ve Sovyetlerin Boğazlar'dan üs talep etmesinden endişe duyduğunu belirterek Rus heyetinden açıklama talep etmişti.

Molotof ise hükümetinin bu konulardaki görüşlerini Truman ve Churchill'e verdiği mektuplarla açıkladı. Buna göre Rus istekleri:

- Montreux'da imza edilen Boğazlar Milletlerarası Sözleşmesi şimdiki şartlara uymadığı için usulüne uygun olarak kaldırılmalıdır
- Boğazlar rejiminin tayini, ticaret geçiş serbestisi ve Karadeniz Boğazları'nın güvenliği ilgili devletler olarak Türkiye ve Sovyetlere ait olacaktır
- Yeni Boğazlar Rejimi diğer tedbirlere ilave olarak şunu da öngörecektir: kendi güvenlikleri ve Karadeniz Bölgesindeki barışın korunması için Boğazların Karadeniz devletlerine dostça olmayan amaçlarla başka ülkeler tarafından kullanılmasını Türkiye ve Sovyetler Birliği Boğazlardaki ortak tesisleri ile önleyeceklerdir (Arcayürek, 1987: 297; Bilge, 1992: 281; Gürün, 1991: 293-294).

⁵ Bazı yazarlar Rusya'nın Türkiye'den toprak talebi olmadığını, taleplerin Ankara tarafından uydurulduğunu iddi ederken (Küçük, 1979: 310-312), diğerlerine göre “Dünya Savaşının bitimine doğru Stalin'in Türk hükümetine karşı tutumunun sertleştiği bir gerçektir. Ancak Avrupa'da savaş sona erer ermez İnönü'nün Rus hükümetine bir askeri ittifak önerdiği ve aldığı olumsuz cevap üzerine Rusya'nın Türkiye'den üs ve toprak talebinde bulunduğunu açıklayarak Batılı müttefiklerini harekete geçirme gayretidir” (Dikerdem, 1989: 84).

Molotof konunun nasıl ortaya çıktığını açıklarken de “Türkiye hükümeti Moskova’daki Büyükelçisi (Selim Sarper) aracılığıyla bize bir ittifak önerdi. Ben Türkiye’nin önerilerine cevap olarak Sovyet hükümetinin bazı koşullarının kabul edilmesi halinde bir ittifak yapmaya itirazı olmadığını söyledim” (Harward, 1963: 227; Bilge, 1992: 281-282) dedikten sonra, şartları açıklarken “1921’de Sovyet Ermenistan’ı ve Gürcistan’ının topraklarından bir kısmı koparılmıştır. Bir ittifak yapılmadan önce bu sorun çözülmedir diyerek toprak talebini; Montreux Antlaşması’ndan memnun olmadıklarını ifade ederek de Boğazlarda üs teleplerini” tekrarladı (Bilge, 1992: 282, 285-288; Gürün, 1991: 294-295).

Görüşmelerin sonunda Rusya’nın toprak ve üs talepleri taraflarca kabul görmedi (Kissenger, 1994: 435) ve konu Rusya ile Türkiye’nin kendi aralarında halletmeleri gereken bir mesele olarak görüldü (Ulman, 1961: 62; Bilge, 1992: 285; Arcayürek, 1987: 296). Stalin Boğazlar konusunu da Türkiye ile baş başa görüşme niyetindeydi (Truman, 1968: 180; Heyet, 1968: 176). Ancak Churchill ve Truman’la yaptığı görüşmelerden sonra bunun pek mümkün olmadığını anlamıştı. Sonuçta üç hükümetin her birinin Türkiye ile doğrudan görüşmeler yolu ile konunun çözülmesi kararı benimsenmişti (Gürün, 1991: 298; Kılıç, 1969: 125; Truman, 1968: 180; Ulman, 1961: 61). Bununla birlikte hem İngiltere hem de Rusya inisiyatifi ABD’nin almasını beklemekteydi (Gürün, 1991: 299). Nitekim ABD Potsdam’da alınan kararlara uygun olarak 2 Kasım 1945’de Boğazlar konusundaki görüşlerini bir nota ile Ankara’ya bildirdi (Harward, 1963: 236; Ulman, 1961: 64; Armaoğlu, 1991: 41-42). ABD’nin Ankara Büyükelçisi E.C. Wilson tarafından Dışişleri Bakanı Hasan Saka’ya verilen notada Potsdam’da İngiltere ve Rusya ile birlikte Monreux Antlaşmasının tadili ve bu amaçla söz konusu hükümetlerin her biri ile Türk Hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılması konusundaki mutabakatı hatırlattıktan sonra, Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan devletlerin menfaatleri ve bütün milletlerin ticaretleri bakımından rolü olan bu suyunun serbestçe kullanılmasındaki öneme işaret ederek, Boğazların kontrol ve kullanımının uluslararası güvenliği artıracak tarzda çözümü hususunda kuvvetli ümidini vurguladıktan sonra (Erkin, 1968: 270) Montreux Antlaşması’nda aşağıdaki düzenlemelerin yapılmasının uygun olacağını belirtti (Harward, 1963: 220-222; Ulman, 1961: 64-65). Buna göre Montreux Antlaşması’nda:

- Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.

- Boğazlar her zaman Karadeniz’de sahili bulunan devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.
- Barış sırasında müşterek mutabakat yoluyla tespit edilecek sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz’de sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine –sahili olmayan devletlerin onayları ya da BM otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında- kapalı tutulacaktır.
- Sözleşmede Milletler Cemiyeti sistemi yerine BM sisteminin ikamesi, Montreux rejiminin günün icaplarına uydurmağa matuf bazı değişiklikler yer almalıdır (Erkin, 1968: 271; Gürün, 1991: 305-306; Dışişleri Bakanlığı, 1973: 286-287; Gönlübol vd., 1968: 177-179; Kılıç, 1969: 121-122).

ABD notasına Şükrü Saraçoğlu 5 Aralık 1945’de bir basın toplantısında yanıt vererek (Aydın Tarihi, 1945: 15; Kılıç, 1969: 125; Avcıoğlu, 1978: 1593; Erkin, 1968: 272) “gerek barışta, gerek savaşta ticaret ve harp gemilerinin (Boğazlardan) serbestçe geçiş haklarına Montreux Antlaşması’nda mevcut hükümleri Türk güvenliği ve egemenliği ile en iyi bağdaştıracak esaslar bir uluslararası konferansta tayin ve tespit edilecektir. Amerikan notasında belirtilen görüşler esas bakımından iyi olup tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere bir tartışma ve görüşme zemini olarak kabule değer olduğu şüphesizdir” açıklamasında bulunmuştu.

Bu gelişmenin ardından ABD Boğazlar konusundaki görüşlerini yeniden gözden geçirdi. 1946 yılının başından itibaren de Türk toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başladı. Nitekim Başkan Truman Ocak 1946’da “Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp dur demezsek yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: Kaç tümeni var?” (Heyet, 1968: 180; Ulman, 1979: 69).

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin 20 Şubat 1946’da “Herhangi bir devletin diğeri aleyhine belirli bir bölgede üs edinmesinin dünya barışına yardım edeceğinden hiç de emin değilim. Türkiye ile aramızda bir antlaşma olduğunu vurgulamak isterim. Samimi olarak söylemek isterim ki, Türkiye’nin bir uydu olmasını istemiyorum. Benim isteğim onun bağımsız olmasıdır” açıklamasında bulundu (Berkes, 1997: 318; Gürün, 1991: 304-305; Cumhuriyet, 1946e).

ABD ve İngiltere’nin açıklamaları Rusya’da şok tesiri yaptı. Vinogradov 23 Şubat’ta o dönem milletvekili de olan Ahmet Şükrü Esmer’e “Rusya, bir

devletin aynı anda hem kendisinin hem de Batının dostu ve müttefiki olmasını kabul edemez. Rusya Türk dostluğunu başkalarıyla paylaşmayı değil, sadece kendisine ait olmasını düşünürdü” (Gürün, 1991: 305; Esmer, 1947: 290-302) diyerek, Türkiye’nin ABD ve İngiltere ile yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlığı ortaya koydu.

Başkan Truman’ın 5 Nisan 1946’da Ordu Günü münasebetiyle Chicago’da yaptığı ve Türkiye’yi de yakından ilgilendiren konuşmasında “gözle-
rimizi Yakın ve Ortadoğu’ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşırız. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara ve deniz yolları bu bölgeden geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce, kendilerine yönelecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdür. Böyle olunca Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrar etme hakkı vardır” dedi (Heyet, 1968: 181; Ulman, 1979: 75-76; Ayın Tarihi, 1946a: 220-225). Bu açıklamanın yapıldığı gün Başkan Truman Türkiye’ye verdiği önemi göstermek istercesine 1944’de Başkan Roosevelt döneminde kalp krizinden ölen ve vasiyetinde İstanbul’da gömülmeyi arzu eden Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün’ün naşını, Japonya’nın teslim olma antlaşmasını imzalamak zorunda kaldığı savaş gemisi Missouri Zırhlısı ile İstanbul’a gönderilerek törenle deniz piyadeleri tarafından karaya indirildi (Ulman 1979: 73-74; Şimşir, 1996: 312; Şafak, 2006).

ABD’nin ölen diplomatlarının naaşlarını savaş gemileriyle göndermesi normal bir diplomatik nezaket kuralı sayılmakla beraber, bu iş için dünyanın en büyük zırhlılarından birinin seçilmesi Türk kamuoyu tarafından Rus talepleri karşısında ABD’nin Türkiye’ye verdiği bir teminat olarak algılandı (Gürün, 1968: 305; Kılıç, 1969: 128; Şimşir, 1996: 310-317; Ayın Tarihi, 1946b: 34; Sadak, 1946; Nadi, 1946a; Daver, 1945). Gerçekten Missouri’nin gelişinde Ruslar’a karşı bir gösteri isteği vardı. Ama bunun hangi oranda Türkiye’ye destek olduğu belli değildi (Ulman, 1979: 74; Berkes, 1997: 378).

Nitekim Rusya bu gelişmeye açık bir tepki koyarak Ankara’daki Büyükelçisi Vinogradov’u Temmuz 1946’nın başında geri çağırdı. Türkiye ile Rusya arasında gerilimin en üst noktaya çıktığı bu süreçte yaklaşık iki yıl Rusya Ankara’da maslahatgüzar düzeyinde temsil edilmiştir.

7. Türk-Rus İlişkilerinde Kriz Dönemi: Karşılıklı Notalar

Ne ABD'nin Ortadoğu'daki büyük menfaatleri, ne de ABD'nin Rusya'ya karşı Türkiye'ye verdiği destek Rusya'nın Türkiye üzerindeki tehdit, baskı ve beklentilerine engel olamadı. Aksine İngiltere ve ABD'nin Rusya ile olan ilişkilerinin daha da gerginleşmesine neden oldu. Nitekim Missouri'nin İstanbul'a geliştinden yaklaşık iki hafta sonra 25 Nisan 1946'da savaşta yenilen devletlerle barış antlaşmaları imzalamak için bir araya geldiklerinde Rusya ile Batılı devletler arasında derin görüş ayrılıkları belirdi. Bu durum barıştan sonra Rusya'nın Batı ile işbirliğinin neredeyse imkânsız hale geldiğinin bir göstergesiydi. Büyük güçler arasında sonucu henüz kestirilemeyen bir "soğuk savaş" başlıyordu.

Ruslara rağmen İngiltere ve ABD'nin Türkiye ile yakınlaşması ve Stalin'in Türkiye üzerindeki beklentilerinin göz ardı edilmesi üzerine, Rusya önce Türkiye üzerindeki başta toprak talebi ve Türkiye'de yaşayan bazı etnik grupları kışkırtma yoluyla (Toker, 1971: 102; Kılıç, 1969: 126; Cumhuriyet, 1948) psikolojik baskısını artırdı. Ardından 7 Ağustos 1946'da Türk Boğazları konusundaki taleplerini içeren bir nota verdi (Heyet, 1968: 182-183; Kılıç, 1969: 129). Bu notada Rus Hükümeti, II. Dünya Savaşı süresince ortaya çıkan bazı olayların Montreux Antlaşması ile tesis edilmiş olan Boğazlar rejiminin Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin güvenliğini sağlamaya yetmediğini, savaş sırasında Rusya aleyhine bazı düşman gemilerinin Boğazlardan geçişine göz yumulduğunu (Berkes, 1997: 297-298) ileri sürmüş, aşğıdaki esaslara dayanan yeni bir Boğazlar rejiminin oluşturulmasını istemiştir (Aydın Tarihi, 1946c; Bilsel, 1948: 62-64; Özdalga, 1965: 162-164). Notanın başlangıç kısmında Türkiye II. Dünya Savaşı sırasında Boğazları iyi müdafaa edememiş olmakla suçlanıyordu. Buna göre:

- Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine devamlı açık tutulmalıdır.
- Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçmesine devamlı olarak açık tutulmalıdır.
- Özel surette öngörülecek haller dışında Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır.
- Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin kurulması, yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır.

- Boğazlarda ticari şeyrüsefer serbestliğini ve Boğazların güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye en güçlü oldukları için, Türkiye ve Sovyetler Birliği Boğazların diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla savunma eylemini müşterek temin etmelidir.

Rusya Boğazlar konusundaki görüşlerini ihtiva eden bu notayı Türkiye ile beraber ABD ve İngiltere'ye de vermişti. Notanın üç ülkeye birden verilmesi bir bakıma Ankara'nın işini kolaylaştırmıştı. Çünkü Ruslar üç devlete de aynı anda nota vererek ABD ve İngiltere'yi de taraf haline getirmiştir. Türkiye bundan en iyi şekilde faydalanmış, notaya cevap vermeden önce iki devletin düşüncelerini öğrenmek istemiş, bu amaçla Dışişleri Bakanı Hasan Saka İngiltere ve ABD'nin Ankara büyükelçileriyle temasa geçmişti (Toker, 1971: 103).

Türkiye'nin isteği üzerine Başkan Truman ekibi ile konuyu çeşitli açılardan değerlendirmeye almış, görüşlerini 15 Ağustos 1946'da şöyle ifade etmişti: "Türkiye'nin Sovyet egemenliğine girmesi kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı akıbete uğraması anlamına gelir. Türkiye ve Yunanistan Sovyet egemenliğine girdikten sonra bütün Akdeniz ve Ortadoğu'da dengeler bozulacak, bu bölgedeki ulaşım yolları tehlikeye girecektir. Bu bakımdan silahlı bir çatışma pahasına da olsa ABD Sovyet isteklerine karşı kesin bir tavır takınmalı ve Sovyetler'in Türkiye'ye yerleşmesine engel olmalıdır" (Kılıç, 1969: 129; Heyet, 1968: 184; Halil, 1968: 91-92).

Bununla birlikte ABD hükümetinin Sovyet notasında ileri sürülen ilk üç maddesi için Rusya ile görüş birliğinde olduğunun, beşinci madde için ise Rusya'nın Türkiye ile birlikte Boğazların savunmasını yapmak istediğini hatırlattıktan sonra kendi görüşlerini "Türkiye Boğazların savunmasında başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlara bir saldırı söz konusu olursa bundan doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve BM Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir neden teşkil edecektir" (Ulman, 1961: 81) şeklinde açıklamış, Türkiye'ye doğrudan destek vermek yerine BM'yi devreye sokmayı uygun bulmuştu. Ancak kendi menfaatlerinin söz konusu olduğu dördüncü madde için "Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, ABD dahil olmak üzere diğer devletlere de taalluk eden bir meseledir. Bu bakımdan ABD hükümeti Boğazlar rejiminin tespiti için diğer devletleri dışarıda bırakmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisinde bulunduğu Rus görüşü ile mutabık

olamaz” diyerek tepkisini ortaya koymuştu (Heyet, 1968: 184-185; Toker, 1971: 106-108; Ulman, 1961: 79-81; Armaoğlu 1991b: 148-149). Ayrıca menfaatlerinin güvencesi için Akdeniz’e büyük bir deniz filosu göndereceğini duyurdu (Ulman, 1961: 81). ABD gibi İngiltere ve Fransa da Rus tehdidi karşısında Türkiye’nin yanında yer alacaklarını açıkladılar (Cumhuriyet, 1946f).

Türk notasına gelince, Recep Peker Hükümetinin 14 Ağustos 1946’da okunan programında önce Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin her şeyden üstün olduğunu, Türk ordusunun dokunulmazlığını, güvenliği ve haklarını korumak için iktidarda olduklarını, ABD ile ilişkilerinde karşılıklı sevgi ve işbirliği sayesinde devamlı bir gelişme seyri izlediğini açıkladı. Ardından, Rusya’ya karşı notasını verdi (Ayn Tarihi, 1946c: 76-83; Bilsel, 1948: 66-76; Erkin, 1968: 294-303; Özdalga, 1965: 164-171). Notada Rusların savaş döneminde Montreux’u gerektiği gibi uygulamadığı yolunda Türkiye’ye yönelik suçlamaları ayrıntılı olarak cevaplandırılıp çürütülmüştü. Ayrıca Rusların Türkiye üzerindeki taleplerini açıkça ilan etmiş olmalarını bir talihsizlik olarak nitelendirilmişti. ABD notasına paralel olarak, Rus taleplerinin ilk üçünün karşılıklı olarak görüşülebileceği (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 293); bununla beraber Montreux Antlaşması’nın kaldırılması ve Boğazların müşterek savunulması taleplerinin “Türkiye’nin Boğazlarda oynadığı denge ve irtibatı sağlama rolünün sona erdirilmesi, Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye’nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacağı” gerekçesiyle reddi de Türk notasında yer almaktaydı (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 294).

Rus notasının reddi basında da memnuniyetle karşılanmıştır. Örneğin; Nadir Nadi “Türkiye’nin savaş yıllarında Boğazlardaki sıkı denetiminden dolayı Ruslar memnundu. Şimdi ise denetimden memnun olmadığı için Montreux’un tadilini istiyorlar. O minnettarlık ne idi, şimdiki iddia ne? Şu halde cevabımız Rusya’yı memnun etmeyecektir. Çünkü biz dünya milletlerinin birlik ve güvenini hedef tutan prensiplere göre hareket ederken, Ruslar kendi emelleri uğruna bu görevi feda etmekten çekinmeyen bir zihniyet taşıyor” (Nadi, 1946b) yorumunda bulunmuştu. Basında Rusya’nın bundan sonra ne yapacağı tartışılırken (Daver, 1946) Rusya, önce ABD’nin Akdeniz’e donanma göndermesini, Türkiye’nin de içinde bulunduğu ABD-İngiltere ittifakını kendisine karşı girişilmiş bir tahrik kampanyası olarak değerlendirdi (Heyet, 1968: 185); sonra Kafkaslar ve Bulgaristan’da askeri yığınak yapmaya başladı. Gelişmeleri yakından izleyen Türkiye, Rusya’nın fiili bir

saldırısı ihtimaline karşı yedek askerlerin bir kısmını silah altına çağırarak Pasinler mevkiinde yığınak yapmaya başlamıştı (Gürün, 1991: 306).

Bu ortamda Rusya 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci notasını verdi (Bilsel, 1948: 76-86; Dışişleri Bakanlığı, 1973: 295-302; Ayın Tarihi, 1946d: 46-51). Yeni Rus notası 22 Ağustos tarihli Türk notasının dikkatle incelendiğini vurguladıktan sonra genel olarak 7 Ağustos 1946 tarihli notanın aynı olup (Kılıç, 1969: 131), kapalı bir deniz olan Karadeniz'in özel konumuna Türk hükümetinin dikkatini çekmeyi amaçlıyordu. Ayrıca Boğazların ortak savunulması yolundaki tekliflerinin Türkiye tarafından egemenlik haklarıyla bağdaşmadığını ve Türkiye'nin güvenliğini sarsacağını söylemesinin Rusya'nın devlet anlayışı ve hassasiyetiyle bağdaşmayan gereksiz bir endişe olduğunu belirtiyordu. Bununla birlikte, Türkiye'nin 7 Ağustos tarihli notayı reddettikten sonra Boğazlarda Karadeniz'e sahili olmayan bazı devletlerle askeri tedbirler alarak, Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin güvenliğine aykırı davranışlarda bulunduğu ileri sürülmüştür. İngiltere ve ABD'nin Karadeniz'in güvenliği konusuna karışmasını istemediğini göstermek için Rusya, Potsdam kararlarına rağmen ikinci notayı İngiltere ve ABD'ye göndermedi.

Türkiye Rusya'ya cevap vermeden önce yine İngiltere ve ABD'nin fikir ve desteğini almak için durumdan onları da haberdar etti (Ayın Tarihi, 1946e: 55; Toker, 1971: 114; Ulman, 1979: 83). Beklediği gibi ABD, Rusya'nın Boğazları yalnızca kendi savaş ve ticari gemilerine açarken, ABD ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapatmak istediğini, bu durumun olmaması için Türkiye'nin yanında yer alacağını vurguladı. Kendisine bir nota verilmemiş olmasına rağmen Türkiye'ye verilen nota üzerinden Ruslara 9 Ekim 1946'da verdiği cevabi notada Montreux Antlaşması'nın yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceğini, Türkiye'nin Boğazların savunmasında başlıca sorumlu devlet olarak kalması gerektiğinin altı çizilerek, Boğazların bir tehdit ya da saldırıya maruz kalması durumunda BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçeceğini bir kere daha tekrarladı (Gönlübol vd., 1968: 187; Ulman, 1979: 83-84; Bisbee, 1951: 206).

Türkiye beklediği bu desteği aldıktan sonra 18 Ekim 1946'da cevabi notasını Rusya'ya verdi (Ayın Tarihi, 1946e: 58-70; Bisbee, 1951: 207; Bilsel, 1948: 86-108; Erkin, 1968: 429-440; Dışişleri Bakanlığı, 1973: 302-317). Notanın giriş kısmında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tadili meselesi hakkında geçen 22 Ağustos tarihli Türk notasına cevap teşkil eden Sovyet Hükümeti'nin 24 Eylül 1946 tarihli

notasından bilgi edinmiştir. İş bu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde anladığı görüş ve düşüncelerini aşağıda belirtmektedir” denildikten sonra genel olarak 22 Ağustos tarihli notadaki görüşler tekrarlanmıştır. Notanın son kısmında ise “Cumhuriyet Hükümeti’nin dostluk, hakkaniyet ve karşılıklı saygıya dayanan, dünya düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetinde verimli müesseselerin temeli bulunan BM Teşkilatının istikbaline olan kuvvetli inancını bir kere daha ifade etmek ister” diyerek, ABD’nin Boğazlar meselesi konusunda BM’nin yetkilendirilmesi görüşünün benimsendiği ortaya konmuştur. Bu bağlamda Türkiye, komşusu Rusya’ya da “iyi niyet sahibi bütün milletlere nimetler dağıtan milletlerarası işbirliğinin ışığı içinde buluşmayı ummaktadır” denilerek dostluk elinin uzatılması ihmal edilmemiştir.

Türkiye bu cevabi nota ile bir taraftan devletlerarası işbirliğinin barışın geleceği açısından önemini vurgularken, diğer taraftan Rusya’ya zeytin dalı uzatarak gelecekte onlarla da barış ve dostluğun kurulabilmesi için açık kapı bırakmıştır. Ancak kısa vadede bu pek mümkün görünmemekteydi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllar Türk-Rus ilişkilerinin gerginliğinden ziyade Türk-ABD ilişkilerinin giderek geliştiği bir süreç olmuştur.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yıllarında iki ülke arasında yaşanan gerginlikler savaş sonrası yıllarda da devam edince, Türkiye kendi güvenliğinin geleceği için ABD eksenli Batıyla daha fazla yakınlaşmaya başladı. Türk-Rus gerginliğinden en çok faydalanan Ortadoğu ve Avrupa işlerinde daha aktif rol oynayan ABD olduğu söylenebilir. Hatta bazı yazarlar bu gerginliğin batı tarafından bilerek abartıldığını (Akalin, 2003), ve Ankara’yı Atlantikçiliğe çekmek için Amerikalılar tarafından başarıyla kullanıldığını iddia etmektedirler (Dugin, 2004: 47). Rusya’nın Balkanlara ve Anadolu’ya hâkimiyetini istemeyen ABD, savaş yıllarında Rus taleplerine direnmeyi başardığına inanılan Yunanistan ve Türkiye’ye askeri ve ekonomik destek vermeye karar verdi (Cumhuriyet, 1947a). Nitekim 12 Mart 1947’de Başkan Truman “Türkiye’nin milli bütünlüğü Ortadoğu’nun nizamı için şarttır... Türkiye’nin bağımsız ve iktisaden sıhhatli bir devlet olarak bekası barışa bağlı bütün dünya milletleri için Yunanistan’dan daha az ehemmiyetli değildir” (Cumhuriyet, 1947b) diyerek, Türkiye ve Yunanistan’a desteğin gerekçesinin barışın devamından ziyade “Avrupa’dan Hindistan’a kadar demokrasiyi götürmek ve Rus tazyikini önlemek” (Cumhuriyet, 1947a) şeklinde açıklamıştı.

Savaş sonrası süreçte Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşımı ise, Türkiye'nin NATO'ya girmesi söz konusu oluncaya kadar nispeten durgun geçmişti. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak yaptığı basın toplantısında "Rusya ile münasebetlerimizde hiçbir değişiklik yoktur" (Ulus, 1949; Heyet, 1968: 391-392) açıklamasında bulunmuştu. Bu arada Rusya'ya bağlı cumhuriyetler birer birer Türkiye'deki konsolosluklarını kapatarak çalışanlarını geri çağırıyordu (Tasvir, 1949). İşte bu ortamda 4 Nisan 1949'da Belçika, Kanada, Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İngiltere, Portekiz, Fransa ve ABD arasında güvenliklerinin geleceği için Kuzey Atlantik Paktı (NATO) kuruldu. Kısa bir süre sonra Türkiye 18 Şubat 1952'de "mecburiyetler karşısında kurulmuş bir savunma kalkanı" olarak gördüğü NATO'ya katıldı (Bilge, 1992: 281; Kılıç, 1969: 158). Bu dönemden itibaren Türk-Rus ilişkileri yeniden hareketlenmeye başladı. Türkiye'nin NATO'ya girmesini engelleyemeyen Rusya bu kez 1953 yılının başından itibaren Türkiye'nin yeniden dostluk ve güvenini kazanarak NATO'dan uzaklaştırma yolunu denedi (Milliyet, 1953a; Erkilet, 1953; Akşam, 1953a; Akşam, 1953b). Rusya'nın başlattığı bu yeni girişim daha önceki yıllarda sürekli gündemde tutulan Boğazlar ve toprak taleplerinden vazgeçmeye kadar gitti (Akşam, 1953c; Milliyet, 1953b; Cumhuriyet, 1953). Ancak Türkiye, Batılı dostlarıyla durumu değerlendirmeden bir cevap vermeyi uygun görmedi (Akşam, 1953d; Milliyet, 1953c).

Moskova Radyosu 10 Şubat 1955'de yaptığı bir yayında Rusya'nın 30 Mayıs 1953'de Türkiye'den toprak istemediğini açıkladığını, ticari, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek istediğini bildirdiğini, Türk-ABD işbirliğinin Rusya'ya karşı olduğunu belirtmekle beraber kendilerinin her şeye rağmen Türkiye ile dost olmak istediğini fakat Türkiye'den bir karşılık bulamadıklarını ifade etti (Heyet, 1968: 400; Bilge, 1992: 281).

Rusya, Türkiye'ye karşı barış girişimlerini 1955 ve 1956'da da sürdürdü. Rusya'nın bu girişimlerinde görülen yöntemlerin en dikkat çekici olanı Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunma vaadiydi. Ancak Türkiye bu vaatleri daima kuşku ile karşıladı ve gerçek amacın Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olduğunu düşündü. Sonuç olarak, her ne kadar bazı araştırmacılar Sovyet tehdidinin ve toprak taleplerinin ciddi olmadığını dile getirsel de, Türk hariciyesi ve Türk toplumu Kuzey komşusunun tehdidini yakından hissetmiştir. İkinci dünya savaşı süresince izlenen savaştan uzak kalma politikasının bir sonucu olarak, savaş sonrasında derin bir uluslar arası yalnızlık yaşayan Türkiye'de Boğazların ortak kontrolü ve sınır değişiklikleri gibi

taleplerin Ruslarca açıkça dile getirilmesi Türk dış politikasının geri dönlmez biçimde batıya yönelmesinin en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur. Bunun etkilerinin halen devam ettiğini söylemek abartı olmasa gerektir.

Kaynakça

- Ackermann, Joseph (1977), **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İlişkileri**, Atatürk Konferansları IV (1973-1974), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akalın, Cüneyt (2003), **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye 1: 1945 - 1952 (Olaylar - Belgeler)**, İstanbul: Kaynak yayınları.
- Akın, Nur Özmen (1999), **Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Akşam** (1953d), "Rus Notasına Dair İstişareler Yapıldı-Menderes ile Churchill Arasında Notaya Dair Görüşme Açıklandı", 16 Haziran.
- Akşam** (1953a), "Kızıklar Bu Sabah 8 Maddelik Yepyeni ve Uzlaşıcı Bir Teklif Yaptılar", 7 Mayıs.
- Akşam** (1953b), "Kızıkların Teklifi Müspet Karşlandı", 8 Mayıs.
- Akşam** (1953c), "Rusya Moskova Elçimize Bir Dostluk Notası Verdi- Kars, Ardahan ve Boğazlar Üzerindeki Eski İddialardan Vazgeçildiği, Daha Dostane Münasebetler Kurulması İsteğini Bildirdi", 11 Haziran
- Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), **Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)**, Çev. Levent Konyar, İstanbul, Havas Yayınları.
- Arcayürek, Cüneyt (1987), **Şeytan Üçgeni'nde Türkiye**, Ankara, Bilgi Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (1991a), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Ankara, İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (1991b), **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ataöv, Türkkaya (1965), **Turkish Foreign Policy**, Ankara, AÜSBF Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan (1978), **Milli Kurtuluş Tarihi: Cilt 4**, İstanbul, Tekin Yayınları
- Aydemir, Şevket Süreyya (1991), **İkinci Adam: Cilt 2**, 6. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aydın, Mustafa, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî özerklik-2", içinde Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 387-475.
- Ayn Tarihi** (1945), No. 145, Aralık
- Ayn Tarihi** (1946a), No. 149, Nisan.
- Ayn Tarihi** (1946b), No. 148, Mart.
- Ayn Tarihi** (1946c), No. 153, Ağustos.
- Ayn Tarihi** (1946d), No. 154, Eylül.
- Ayn Tarihi** (1946e), No. 155, Ekim.
- Barutçu, Faik Ahmet (1977), **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1997), **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Bilge, Suat (1992), **Güç Komşuluk**, Ankara, Türkiye İş Bankası kültür yayını.
- Bilsel, Cemil (1948), **Türk Boğazları**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası.
- Birand, Mehmet Ali (1985), "Kuneralp'a Cevap", **Yeni Gündem**, Sayı 16.
- Bisbee, Eleanor (1951), **The New Turks: Pioneer of the Republic (1920-1950)**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press
- Burçak, Rıfık Salim (1983), **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Cumhuriyet** (1953), "Türkiye Rusya'nın Bu Girişimlerini Genel Olarak Olumlu Karşıladi", 11 Haziran.
- Cumhuriyet** (1948), 13 Aralık.
- Cumhuriyet** (1947a), 4 Mart.
- Cumhuriyet** (1947b), 13 Mart.
- Cumhuriyet** (1946a), 19 Şubat.
- Cumhuriyet** (1946b), 9 Ocak.
- Cumhuriyet** (1946c), 26 Şubat.
- Cumhuriyet** (1946d), 7 Ocak.
- Cumhuriyet** (1946e), 20 Şubat
- Cumhuriyet** (1946f), 25 Ağustos.
- Cumhuriyet** (1945a), 20 Mart.
- Cumhuriyet** (1945b), 29 Haziran.
- Cumhuriyet** (1945c), 21 Aralık.
- Cumhuriyet** (1945d), 21 Aralık.
- Cumhuriyet** (1944), 9 Ağustos.
- Darendelioğlu, İlhan (1976), **Büyük Kavga**, İkinci Baskı, İstanbul, Oymak Yayınları.
- Dantzig B. (1949), **Turtsii (Türkiye)**, Moskova, Savaş Bakanlığı Yayınları.
- Daver, Abidin (1946), "Notamızdan Sonra Sovyet Rusya Ne Yapacak", **Cumhuriyet**, 26 Ağustos.
- Daver, Abidin (1945), "Amerika, yakın ve Orta Doğu'nun Koruyucusu", **Cumhuriyet**, 8 Nisan, Cumhuriyet.
- Denniston, Robin (1998), **Churchill'in Gizli Savaşı: Diplomatik Yazışmalar (1942-1944)**, Çev. Sinan Gürtuna, İstanbul, Sabah Yayınları.
- Deringil, Selim (1994), **Denge Oyunu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (1973), **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: 2. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Dikerdem, Mahmut (1989), **Hariciye Çarkı: Anılar**, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Dugin, Aleksandr (2004), "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", **Teori**, Aralık, s. 47.

- Dumont, Paul (1968), **İkinci Dünya Savaşı Gizli Belgeleri**, Çev. Muammer Sencer ve M. Ali Yalçın, İstanbul: May yayınları
- Düştur**, III. Tertip, C. 20
- Düştur**, III. Tertip, C. 22
- Ebuzziya, Ziyaed (1945), "Yoktan Mesele Çıkarmak", **Tasvir**, 29 Temmuz.
- Ekinci, Nejdet (1997), **Türkiye'de Çok Partili Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erim, Nihat (1966), "Türkiye'nin Dış Politika Sorunları" **Yön**, sayı 156, 25 Mart.
- Erkilet, H. E. (1953), "Sovyet Barış Taarruzu", **Milliyet**, 11 Mart.
- Erkin, Feridun Cemal (1980), **Dışişlerinde 34 Yıl: Cilt 1**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Erkin, Feridun Cemal (1968), **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası
- Esmer, Ahmet Şükrü; Sander, Oral (1977), **Olaylarla Türk Dış Politikası: Cilt 1 (1919-1973)**, Ankara, AUSBF Yayınları.
- Esmer, Ahmet Şükrü (1954), "Yalta'da Türkiye", **Siyasal İlimler Mecmuası**, C. 24, S. 227.
- Esmer, Ahmet Şükrü (1947), "The Straits: Crux of World Politics", **Foreign Affairs**, C. 25, S. 2.
- Gerede, Hüsrev (1994), **Harb İçinde Almanya (1939-1942)**, İstanbul, ABC Yayınları.
- Glasneck, Johannes (1976), **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, A: Şükrü Esmer, Haluk Ulman, Suat Bilge, Duygu Sezer (1968), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Matbaası.
- Gürkan, Nilgün (1993), **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İstanbul İletişim Yayınları
- Gürses** (1945), 28 Aralık.
- Gürün, Karman (1991), **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Gürün, Kamran (1968), "Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları", **Bellekten**, No. 204.
- Halil, Ali (1968), **NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınları.
- Harward, Harry N. (1963), **The United States and Turkey: American Foreign Policy in the Straits Question**, Washington, US Government Printing Office.
- İkdam Gece Postası** (1946), 7 Ocak.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları** (1993), Ankara, TBMM Kültür-Sanat Yayınları.
- Jeopolitik İlmî Antropoloji Denemesi** (1946), İstanbul, Gençlik Kitabevi.
- Kılıç, Altumur (1969), **Turkey and the World**, Washington, Public Affairs Press.
- Kıvrıncık, Emin (2007), **Büyükelçi: Behiç Erkin**, İstanbul, GOA Basın, Yayın ve Tanıtım.
- Kissenger, Henry, **Diplomacy**, New York: Smon & Schuster. 1994.

- Koçak, Cemil (1995), **Türkiye’de Milli Şef Dönemi: Cilt 1 (1938-1945)**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (1986), **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, Yurt Yayınları.
- Kuneralp, Zeki (1981.), **Sadece Diplomat: Anılar, Belgeler**, 2. baskı, İstanbul, İstanbul Matbaası.
- Küçük, Yağın (1979), **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978): İkinci Kitap**, Ankara, Tekin Yayınları.
- Kürşad** (1947), C. 1, S. 3, 3 Mayıs.
- _____ (1947), “Türk Milletine Açık Mektup”, **Kürşad**, C. 1, S. 4, 10 Haziran.
- Miller, A. (1948), **Ocerki Noveyşey İstorii Turtsii (Yeni Türkiye Üzerine)**, Moskova, SSCB Bilimler Akademisi.
- Milliyet** (1953a), “Sovyet Sulh Taarruzu İhtiyatla Karşılandı”, 11 Mart.
- Milliyet** (1953b), “Sovyetler Bize Bir Nota Verdi-Rusya Hükümetimizden İki Memleket Arasındaki Gerginliğin İzole Edilmesini ve Normal Münasebetlerin Tesisini İstedi”, 11 Haziran.
- Milliyet** (1953c), “Sovyet Rusya’ya Verilecek Cevabi Notamız Hazırlandı”, 15 Haziran.
- Nadi, Nadir (1946a), “Dost Amerika’nın Denizcilerini Karşılarken”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan.
- Nadi, Nadir (1946b), “Cevabımız Rusları Memnun Eder Mi?”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos.
- Nadi, Nadir (1945a), “Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan.
- Nadi, Yunus (1945b), “O Metod Bize Sökmez”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık.
- Oran, Baskın, “Türkiye’nin ‘Kuzeydeki Büyük Komşu’ Sorunu Nedir? (Türk Sovyet İlişkileri 1939-1970)”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXV, No: 1, 1970, ss. 41-93.
- Öndeş, Osman (1980), **2. Dünya Savaşı (1939-1945)**, 3. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar Matbaası.
- Özdalga, Numan (1965), **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Özgüldür, Yavuz (1993), **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı.
- Rubin, Barry (1997), **İstanbul Entrikaları: İkinci Dünya Savaşı’nda Casusluk Öyküleri**, Çev. Selim Atalay, İstanbul, Milliyet yayınları.
- Sadak, Necmettin (1946), “Aziz Dostlarımız Hoşgeldiniz”, **Akşam**, 5 Nisan.
- Sadak, Necmettin (1945), “Türkiye Rusya Münasebetleri Dolayısıyla Yanlış ve Şüpheli Görüşler”, **Akşam**, 14 Temmuz.
- Sadak, Necmettin (1944a), “Sovyet Rusya’nın Bulgaristan’a Harp Notası”, **Akşam**, 7 Eylül.
- Sadak, Necmettin (1944b), “Sovyet Rusya Ordularının Bulgaristan’ı İstila Etmeleri Hadisesi”, **Akşam**, 10 Eylül.
- Saray, Mehmet (2000), **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Soysal, İsmail (1983), **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları: Cilt 1 (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sertel, Zekerya (1977), **Hatırladıklarım**, İstanbul, Gözlem Yayınları.
- Sertel, Sabiha (1966), **Roman Gibi**, İstanbul, Ant Yayınları.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı (2003), **2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar: 1939-1944**, Çev. L. Konyar ve N. Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınları.
- Şafak, Erdal (2006), "Ahmet Bey ve Babası", **Sabah**, 9 Temmuz.
- Şimşir, Bilal (1996), **Bizim Diplomatlar**, İstanbul, Bilgi Yayınları.
- Talpirus, Günay (1945), "Sovyetler'in Türkiye'den istediği topraklar", **Selçuk Gazetesi**, 22 Aralık.
- Tan** (1944), 9 Ağustos.
- Tanin** (1946), 7 Ocak.
- Tanin** (1943), 22 Ekim.
- Tasvir** (1949), 16 Haziran.
- Tasvir** (1947), 27 Şubat.
- TBMM Zabıt Ceridesi** (1941), Devre 6, İçtima 2, C. 19, 69 inikat, 19 Haziran.
- TBMM Zabıt Ceridesi** (1944a), Devre 7, İçtima 1, C. 9, 45 inikat, 20 Nisan.
- TBMM Zabıt Ceridesi** (1944b), Devre 7, İçtima 1, C. 13, Fevkalade inikat, 2 Ağustos.
- TBMM Zabıt Ceridesi** (1945), Devre 7, Olağanüstü İçtima, C. 15, 23 Şubat.
- Toker, Metin (1971), **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara Akis Yayınları.
- Turgut, Hulusi (1995), **Türkes'in Anıları: Şahinlerin Dansı**, İstanbul, Sabah Yayınları.
- Truman (1968), **Hatıralarım**, Çev. Cihad Baban ve Semih Tuğrul, Ankara: Ulusal Basın.
- Tüzün, Süleyman (2005), **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)**, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Ulman, Haluk (1961), **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Ulus**, (1949), 1 Nisan.
- Ulus** (1943), 21 Ekim.
- Ulus** (1941), 19 Haziran.
- Us, Asım (1966), **1930-1950 İnönü: İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- Us, Asım (1945), "Ermeni Aydınlarını İnsafa Davet Ediyoruz", **Vakit**, 25-26 Aralık
- Weisband, Edward (2002), **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev. M. A. Kayabal ve Örgen Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınları.
- Wells, Summer (t. y.), **Karar Zamanı**, Çev. Zekeriya Sertel, İstanbul, Lütfi Kitabevi.
- Vakit** (1945a), 25 Aralık.
- Vakit** (1945b), 21 Aralık.
- Vakit** (1945c), 22-23 Aralık.
- Vatan** (1944), 9 Ağustos.

- Yalçın, Hüseyin Cahit (1945a), “Moskova Radyosunun Hücunları”, **Tanin**, 22 Haziran.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (1945b), “Zincirleri Koparan İhtiraslar”, **Tanin**, 30 Haziran.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (1944), “Rus-Bulgar Harbi, Oldu, Bitti”, **Tanin**, 7 Eylül.
- Yalman, Ahmet Emin (1997), **Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 2, Haz. Erol Şadi Erdiç, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları.
- Yalman, Ahmet Emin (1945), “Rus Davası”, **Vatan**, 8-12 Temmuz.
- Yeni Yol** (1946), “Gürcü istekleri münasebetiyle”, 2 Ocak.
- Yücel, Hasan Ali (1946), **İnönü’nün Söylev ve Demeçleri: Cilt 1**, İstanbul. MEB Yayınları.